

УДК 81.161.2'373.21:908(282.247.32.044)(045)

ДО ПОХОДЖЕННЯ ТОПОНІМУ «МОСКОВКА»

Олег Власов,

молодший науковий співробітник

Національного заповідника «Хортиця»

<https://ocrid.org/0009-0003-4240-496x>

Стаття присвячена етимології назв двох малих річок басейну Нижнього Дніпра – Суха та Мокра Московка. Прозора відетнонімічна версія походження цих гідронімів дає привід розглядати їх у контексті імперських наративів про цивілізаційну роль Московії на теренах Північного Причорномор'я. Залучення даних картографії, топоніміки та лінгвістики дозволяє пояснити мотивацію цих гідронімів наявністю в долині р. Мокра Московка руїн середньовічної мечеті. На думку автора, назва річки походить від форми слова «мечеть», присутньої в кількох західноєвропейських мовах.

Ключові слова: топоніміка, гідронім, Московка, мечеть.

The article is devoted to the etymology of the names of two small rivers of the Lower Dnipro basin – Sukha and Mokra Moskovka. The transparent ethnonymic version of the origin of these hydronyms gives reason to consider them in the context of imperial narratives about the civilizing role of Muscovy in the Northern Black Sea region. The involvement of cartography, toponymy, and linguistics data makes it possible to explain the motivation of these hydronyms by the presence of the ruins of a medieval mosque in the valley of the Mokra Moskovka river. According to the author, the name of the river comes from the form of the word «mosque», present in several Western European languages.

Key words: toponymy, hydronym, Moskovka, mosque.

Розпочате 24 лютого 2022 р. широкомасштабне вторгнення росії в Україну каталізувало процеси дерусифікації та деколонізації, що повільно відбувалися в нашій державі протягом усього періоду Незалежності. У

рамках юридичного оформлення цього процесу, 21 березня 2023 р. Президентом України був підписаний Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії». Згідно Закону, засудженню й забороні підлягають російські імперські символи, зокрема, топоніми на території України, пов'язані з назвами географічних об'єктів росії [1]. 22 червня 2023 р. Національна комісія зі стандартів державної мови ухвалила Рішення «Про схвалення Переліку сіл, селищ, міст, назви яких не відповідають стандартам державної мови, та рекомендацій щодо приведення назв таких сіл, селищ, міст у відповідність до стандартів державної мови й оприлюднення їх на офіційному вебсайті Національної комісії зі стандартів державної мови». Згідно додатку 7 до цього документу, серед ойконімів, пов'язаних із втіленням російської імперської політики, згадане село Московка Запорізького р-ну Запорізької обл. Комісією рекомендовано запропонувати нову назву цього населеного пункту в установленому законодавством порядку [2].

Село Московка, як відомо, отримало свою назву від річки Мокра Московка, на лівому березі якої знаходиться. Етимологія цього гідроніму, а також розташованої північніше р. Суха Московка, на перший погляд цілком прозора, що не залишає особливого простору для дискусій щодо походження цих назв. При цьому, відетнонімічна версія дійсно створює привід розглядати їх у контексті імперських наративів про цивілізаційну роль Московії на теренах Північного Причорномор'я. Проте, залучення даних картографії, топоніміки та лінгвістики дозволяє нам висунути іншу гіпотезу походження двох вищезгаданих гідронімів й, таким чином, поставити під сумнів доцільність перейменування села Московка.

Річки Суха й Мокра Московки – ліві притоки Дніпра, що протікають по території Запорізького р-ну Запорізької області переважно в напрямку північний схід – південний захід і впадають у Новий Дніпро (східний рукав

ріки) в межах м. Запоріжжя, навпроти о. Хортиця. Довжина р. Суха Московка – бл. 18 км, її витoki розташовані біля с. Матвіївка Запорізького р-ну, гирло – в районі парку Перемоги в м. Запоріжжя; в нижній течії річка слугує межею Вознесенівського та Олександрівського міських районів [3]. Довжина р. Мокра Московка – бл. 62 км, витoki – за 4 км на захід від с. Трудооленівка Запорізького р-ну, гирло – в районі парку Дубовий Гай в м. Запоріжжя; в нижній течії річка слугує межею Олександрівського та Комунарського міських районів [4; 5, с. 102]. Від гідроніму Московка походять назви розташованого на лівому березі Мокрої Московки с. Московка (кол. Розенфельд) [5, с. 102], вул. Московської в м. Олександрівськ (Запоріжжя) [6, арк. 63], а також неофіційна, народна назва самого міста, яка побутувала ще у другій половині XIX ст. Ойконім «Александровскъ (Московка)» зафіксований, зокрема, на триверстовій військово-топографічній мапі середини XIX ст. [7].

Першим відомим нам на сьогодні джерелом, де зафіксований гідронім Московка, є щоденник дипломата Священної Римської Імперії Еріха Лясоти. В цьому документі читаємо: «Den 4. Iuly für zwey Wasserlein Moskowky genent so zur Tatterischen seiten in Neprkommen, bis zan die Insell Chorticza, 1 Ml. Nach der leng dieser Insell ander Reissischen seiten, 2 Ml.» [4 липня (1594 р. – О.В.). Повз дві річки, звані Московками, що йдуть з Татарської сторони (з лівого боку Дніпра – О.В.) у Дніпро, аж до острова Хортиця, 1 миля. Уздовж цього острова з руського боку (з правого боку Дніпра – О.В.), 2 милі] [8, с. 224]. У московській Книзі Великого Креслення 1627 р. згадується тільки одна річка Московка, очевидно, Мокра. Причому, зазначається, що вона впадає у Дніпро проти о. Томаківка, а р. Кінська є її притокою [9, с. 14, 99]. Так само, тільки одна Московка, розташована між річками Кічкаською та Кінською, згадана в «Реєстрі річок та прикмет...» 1697 р. [10, с. 506].

Першим відомим нам картографічним джерелом, де зафіксований гідронім Московка, є *Tabula Geographica Ukrainica*, створена бл. 1638–39 рр.

За твердженням історика картографії Л.С. Багрова, вона є копією роботи Г.Л. де Боплана, знятою шведським інженером Ф. Гектантом [11, с. 91–92]. На цій карті ліва притока Дніпра (Dniepr), Moskowka R. (імовірно, Мокра Московка), показана значно нижче розташування о. Хортиці (Hortysa) [12]. Зауважимо, що в «Описі України» Г.Л. де Боплана ця річка не згадана, так само, як і не показана вона на його докладній мапі «Частина ріки Бористена від фортеці Кодак аж до острова Хортиця...». При цьому, сусідні набагато дрібніші водойми Осокорівка (Osihorowka R.) та Кічкаська (Kuczkasow R.) назгаданій мапі присутні [13, с. 42–43; 14].

На т. зв. «Російській комунікаційній мапі», створеній, за припущенням її публікатора Л.С. Багрова, бл. 1685 р., зображення нижньої течії Дніпра доволі схематичне й містить чимало помилок: деякі пороги поставлені не на своєму місці, р. Сура показана вище фортеці Кодак, о. Хортиця не позначений. Так само, як і на мапі Ф. Гектанта, річка «Московка» в цьому рукописному документі позначена набагато південніше, ніж є в реальності [11, с. 95–97].

Ще більш схематична т. зв. «Мапа Брюса-Менгдена» 1699 р. цінна для нас тим, що на ній з правого боку від «р. Московка» позначена татарська мечеть [15]. Серед багатьох мап часів російсько-турецької війни 1735–39 рр. наведемо німецькомовну «Карту переможних військових дій...» 1736 р., де поряд із «R. Moskowka» позначений ретраншемент [16]. В «Історії про козаків запорозьких...» С.І. Мишецького вперше згадані назви кожної з двох річок: Московка-Суха та Московка-Велика [17, с. 60]. На «Геометричному плані Дніпровським порогам...» 1771 р. позначені «Р. Сухая Московка» та «Р. Московка» [18]. На «Мабі кордонів Польщі...» Д.-А. Річі-Заноні 1772 р. поряд із польською назвою (MoskowkaR.) поставлений арабографічний напис «قسو», який читається, як «оск» [19].

Дані про те, чи побутовали серед місцевих мешканців у XIX ст. перекази, які пояснюють назву «Московка», відсутні. Респондент

Я.П. Новицького, житель Олександрівська В.І. Нагірний (Москаленко), у 1884 р. повідомляв: «Московкою (річка Мокра Московка – О.В.) зветься Бог єго зна від чого. Попервах і наш Олександрівськ звали Московкою, та єго і тепер звуть так городовики» [20, с. 45]. Сам Я.П. Новицький, приділивши чимало уваги опису топоніміки та природи долини р. Московки, побуту місцевих козаків у кін. XVIII ст., не торкався питання етимології гідроніму [21, с. 197, 261–263]. Те ж можна сказати й про Д.І. Яворницького: розглядаючи у відповідному розділі свого ґрунтового історико-топографічного нарису походження назв таких річок, як Оріль, Самара, Кінська, Томаківка, Сура, Суху та Мокру Московку він тільки згадує [22, с. 116].

Першим з відомих нам авторів, хто у 1960 рр. висловив гіпотезу щодо походження гідроніму «Московка», був запорізький краєзнавець В.Г. Фоменко. На його думку, дві річки отримали свою назву, ймовірно за все, після походів у район Хортиці московських військ у сер. XVI ст. [23, с. 62; 24, с. 138]. Маються на увазі спільні з князем Д.І. Вишневецьким військові дії проти Кримського ханату формувань під керівництвом дітей боярських Андрєя Щепотьєва та Нечая Ртіщева, дяка Матвєя Ржевського та воєводи Данила Адашевау 1557-59 рр. [25, с. 275, 281, 288, 296; 26, с. 582; 27, с. 319]. Версію В.Г. Фоменка підтримали М.П. Янко (1998) [28, с. 233], Ю.П. Князьков (2004) [5, с. 102] та автори коментарів до роботи Д.І. Яворницького (2005) [22, с. 311]. На думку На думку О.С. Стрижака (1967), яку поділяє В.В. Лучик (2014), гідронім «Московка» означає належність географічних об'єктів до східної та північної, «московської» сторони [29, с. 89; 30, с. 332].

З точки зору автора цих рядків, епізодичне перебування військових з'єднань на малозаселеній території протягом усього трьох років було доволі незначною подією. Вона не залишила на поверхні землі видимих слідів, які б стали своєрідним місцем пам'яті, а тому навряд чи спонукала до

найменування річки (річок). Більш вірогідним виглядає утворення гідроніму за якоюсь характерною ознакою місцевості, наприклад, рисою ландшафту або наявністю старовинних будівель чи їхніх руїн, які б могли слугувати зручним орієнтиром на шляху. В XVI–XVIII ст. окрім давніх курганів, кам'яних баб (монументальних скульптур кочових народів) такими орієнтирами в Північному Причорномор'ї були руїни мечетей золотоординського періоду. Зокрема, при описі Муравського шляху в Книзі Великого Креслення 1627 р. згадуються мечеті між річками Вовчі Води та Бик та на р. Кінські Води, а також «городок Мамаїв-сарай» на Дніпрі [9, с. 14, 98–99]. В описі шляху московського посольства у Крим (1681 р.) згадані руїни золотоординських поселень XIV ст. на річках Кінські Води та Овчі води [31, с. 18–20]. Три мечеті показані уздовж р. Кінська на «Прикордонній мапі російської та Турецької імперії та Польщі» 1769 р. [32].

Серед топонімів, похідних від слова «мечеть», назвемо такі:

- 1) с. Мала Мечетня у Миколаївській обл. [33];
- 2) містечко Ахмечеть (нині с. Прибужжя Миколаївської обл.) [33];
- 3) б. Мечетна, права притока р. Південний Буг [34];
- 4) р. Мечетна Каїр, ліва притока Дніпра [17, с. 63];
- 5) б. Мечетка, права притока р. Велика Кам'янка, правої притоки р. Сіверський Донець [35, с. 360];
- 6) б. Мечетна, ліва притока р. Міусик, лівої притоки р. Міус [35, с. 361];
- 7) б. Мечетна, права притока р. Біла, правої притоки р. Лугань, правої притоки р. Сіверський Донець [35, с. 361];
- 8) б. Мечетна, права притока р. Булавина, правої притоки р. Кринка, правої притоки р. Міус [35, с. 361];
- 9) б. Мечетна, права притока р. Вовчої, лівої притоки р. Самарь, лівої притоки р. Дніпра [35, с. 361];
- 10) б. Мечетна, ліва притока р. Красна, лівої притоки р. Сіверський Донець [35, с. 361];

11) б. Мечетна, права притока р. Чорний Жеребець, правої притоки р. Дон [35, с. 361];

12) Могила-Мечетна – найвища точка Донецького кряжу [36, с. 379].

Серед правих приток р. Мокра Московка в її верхів'ях також є б. Мечетна [37]. За свідченням А.Ф. Кащенко, татарська мечеть стояла на цій балці ще у XVIII ст. [38, с. 53]. Імовірно, саме вона зображена на згаданій вище мапі Брюса-Менгдена 1699 р. з північного, правого боку від річки [15]. Можна також припустити, що хутір Мечетний, який існував у балці у XIX–XX ст., був заснований саме там, де до того було розташоване середньовічне татарське поселення, до якого належала мечеть [5, с. 98]. Адже протягом століть різними народами заселялися, як правило, ті самі, зручні для проживання місця. До того ж руїни культової споруди могли бути використані, як джерело будматеріалу.

Наша версія походження гідроніму Мокра Московка базується на наявності мечеті у долині річки та на зв'язку цього гідроніма з формою слова «мечеть» у кількох західноєвропейських мовах. На думку автора, ця форма міститься у топонімі, зафіксованому у XIX ст. в долині р. Кінська. За свідченням єпископа Гермогена (Добронравіна), пагорб, який знаходиться біля с. Білицьке (сьогодні – Юрківка Таврійської сільської ради Запорізького р-ну), ще у 1880 рр. називався Москов або Мечеть. На ньому в минулому було татарське село з мечеттю [39, с. 222]. У наш час згадана височина носить назву Мечеть-Могила або Лиса гора. Археологічними розкопками експедиції Запорізького Національного університету та ГО «Нова археологічна школа» у 2007–08 рр. тут були досліджені залишки монументальної золото-ординської споруди XIV ст. [40, с. 109–110].

Отже, є підстави припускати, що слово «москов» у даному конкретному випадку є відповідником спорідненого з ним слова «мечеть» – відповідником, який не мав широкого розповсюдження й уже вийшов з ужитку. Українське слово «мечеть», як відомо, запозичене з турецької мови

(mäçit), і походить від арабського masdžid – «місце поклоніння» [41, с. 455]. Від арабського ж походить вірменське Մզկիդ, середньогрецьке μασγίδιον та іспанське mesquita (сучасне mezquita). З іспанської мови це слово потрапило у французьку (mosquée), італійську (moscheta, пізніше moschea) та латину (mosque). Від французького mosquée походить англійське moseak (XV ст.) та mosquee (XVI ст.), а також німецьке Moschea (XVI ст.) та сучасне Moschee [42; 43].

Автор припускає, що слово «москов» у значенні «мечеть» гіпотетично могло потрапити в українську мову з італійської чи латини за посередництва італійських колоністів або італійської єврейської діаспори. У XIV–XV ст. в Нижньому Подніпров'ї існували кілька генуезьких факторій: Porto del'Ovo, Borbarese, Illiceабо Lerici [44, с. 137]. У зв'язку із цим привертають увагу зафіксовані С.І. Мишецьким перекази про міста, засновані «давнім німецьким народом Франків» при впадінні у Дніпро річок Білозерка та Тягинка. Як відомо, мусульмани назвали «франками», в тому числі, генуезців [17, с. 62, 72].

Таким чином, назви річок Суха та Мокра Московка, на думку автора, цілком можуть свідчити про мовні контакти місцевого населення Нижнього Дніпра та вихідців з Південно-Західної Європи. Для підтвердження або спростування нашої гіпотези необхідне залучення ширшого кола лінгвістичних, картографічних і наративних джерел. У будь-якому разі, щойно викладена версія не більш гіпотетична, ніж та, за якою походження гідроніму Московка пов'язується із нетривалим, епізодичним перебуванням на Запорозжі московських військових формувань.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон Ukrainy «Pro zasudzhennia ta zaboronu propahandy rosiiskoi imperskoï polityky v Ukraini i dekolonizatsiiu toponimii». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text> (дата звернення: 14.02.2024).

2. Rishennia № 230 «Pro skhvalennia Pereliku sil, selyshch, mist, nazvy yakykh ne vidpovidaiut standartam derzhavnoi movy, ta rekomendatsii shchodo pryvedennia nazv takykh sil, selyshch, mist u vidpovidnist do standartiv derzhavnoi movy y opryliudnennia yikh na ofitsiinomu vebsaiti Natsionalnoi komisii zi standartiv derzhavnoi movy» vid 22 chervnia 2023 r. *Natsionalna komisiia zi standartiv derzhavnoi movy*. URL:

<https://web.archive.org/web/20230627>

170658/<https://moval.gov.ua/dokumenty/rozyasneniya/cherven-2023/rishennia-230-vid-22-chervnia> (дата звернення: 14.02.2024).

3. Richka Sukha Moskovka. URL: <https://www.google.com/maps/search/річка+Су́ха+Московка/@47.8479797,35.1705695,12208m/data> (дата звернення: 17.01.2024).

4. Richka Mokra Moskovka. URL: <https://www.google.com/maps/place/річка+Мокра+Московка/@47.8720994,35.3009142,24404m/data> (дата звернення: 17.01.2024).

5. Kniazkov Yu.P. Zaporizka oblast. Istoryko-heohrafichni i toponimichni slovnyk. Zaporizhzhia : Tandem-U, 2004. Vyp. I (Vasylivskiy, Vilnianskyy, Zaporizkyy, Novomykolaivskyy raiony). 320 s.

6. DAZO, f. 24, op. 1, spr. 357 (Plan uezdnaho horoda Aleksandrovskaya Ekaterynoslavskoi gubernii).

7. H. Ekaterynoslavskoi y Tavrycheskoi. Riad XXVIII, lyst 13. URL: <http://freemap.com.ua/maps/trexverstovki/28-13.jpg> (дата звернення: 13.01.2024).

8. Tagebuch des Erich Lassota von Steblau. Halle :Verlag von G. Emil Barthel, 1866. 230 s.

9. Knyha Bolshomu Chertezhu yly drevniaia karta Rossyiskoho gosudarstva, ponovlennia v Rozriade y spysannaia v knyhu 1627 hoda. Sanktpeterburh : v typohrafiy Imperatorskoi Rossyiskoi Akademyy, 1838. XXXI + 261 s.

10. Velychko S. Litopys / per., avt. koment. V.O. Shevchuk, vidp. red. O.V. Myshanych. Kyiv : Dnipro, 1991. T. 2. 581 s.

11. Bagrow L. The First Maps of the Dnieper Cataracts. *Imago Mundi*. 1953. Vol. 10. P. 87–97.

12. Tabula Geographica Ukrainka. URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e5/Tabula_Geographica_Ukrainska.jpg. (дата звернення: 10.01.2024).

13. Boplan H.L. de. Opys Ukrainy, kilkokh provintsii Korolivstva Polskoho, shcho tiahnutsia vid kordoniv Moskovii do hranyts Transilvanii, razom z yikhnimy zvychaiamy, sposobom zhyttia i vedennia voien. Kyiv : Naukova dumka; Kembridzh (Mas.): Ukrainskyi naukovyi instytut, 1990. 256 s.

14. Boristhenis Fluvij Pars á Fortalitio Kudakus q[ue] ad Insul. Chortyca cum suis XIII Cataractis scopulosis vulgo Porohi (latine Limina) dictis. *Боплан і Україна*. Львів : МЕТА, 1998. 318 с.

15. Carte del'Ukraine. *Gallica*. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53011752g/f1.item.langEN.zoom#> (дата звернення: 17.01.2024).

16. Charte derer von der Russisch-Keyser armee im Iahr 1736 zwischen und an dem Dnieper und Donn wie der die Turcken und Tartarn siegreich unternommenen Kriegs-Operationen. *Gallica*. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b530396049/f1.item.zoom> (дата звернення: 17.01.2024).

17. Istoryia o kazakakh zaporozhskykh, kak onye izdrevle zachalysia, y otkuda svoe proyskhozhdенье imeiut, y v kakom sostoianyy nyne nakhodiattsya, sochynennaia ot inzhenernoi komandy. Odessa : v horodskoi typohrafiy, 1851. V, 92 s.

18. RHVYA, f. 349, op. 12, d. 5051. Heometrycheskoi plan Dneprovskym poroham ot Ust-Samary do Aleksandrovskoi kreposty s pokazanyem po obe storony reky blyz lezhashchei situatsyy sniat 1771-ho hoda.

19. Karta granic Polski, zaczawszy od Bałty, az do rzeki Sina Woda, zawieraiaca slobody Kozakow Humańskich : y Zaporohowskich; stépy Tatarow

Oczakowskich, Bessarabskich, y Nogayskich, z ich ordami, tak ie w roku M.DCC.LXVII. Han-Krymski poosadzał: znayduie sie tu leszcze, dalsze wyciagnienie Bogu, y Dniestru; Dnieper takze od porohow, az do wpadnienia w Morze Czarne. *Śląska Biblioteka Cyfrowa*. URL: <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/40773/edition/37485>. (дата звернення: 17.01.2024).

20. Novytskyi Ya.P. Narodnaia pamiat o Zaporozhe. Predanyia y rasskazy, sobrannye na Ekaterynoslavshchyne (1875–1905). Ryha : Sprydytys, 1990. 120 s.

21. Novytskyi Ya.P. Istoryia horoda Aleksandrovska v sviazy s istoryei voznyknovenyia kreposteï Dneprovskoi lynyy. 1770–1806 hh. *Yakiv Novytskyi. Tvory u 5 tomakh*. Zaporizhzhia : AA Tandem, 2007. T. 1. S. 184–303.

22. Dmytro Yavornytskyi. T. 2. Zaporizhzhia : Tandem-U, 2005. 284 s.

23. Fomenko V.H. Zvidky tsia nazva? Dnipropetrovsk : Promin, 1969. 104 s.

24. Fomenko V.H. Khortytskaia staryna. Zapovidna Khortytsia. 2006. Vyp. 1. S. 74–150.

25. Polnoe sobranie ruskykh letopysei. Sanktpeterburh : typohrafiia Y.N. Skorokhodova, 1904. T. 13. Ch. I. Letopysnyi sbornyk, ymenuemyi Patryarsheiu yly Nykonovskoiu letopysiu. 303 s.

26. Polnoe sobranie ruskykh letopysei. S-Peterburh : typohrafiia M.A. Aleksandrova, 1914. T. 20. Ch. 2. Lvovskaia letopys. C. 419–687.

27. Polnoe sobranie ruskykh letopysei. S.-Peterburh : typohrafiia Y.N. Skorokhodova, 1906. T. XIII, Ch. 2. I. Dopolnenyia k Nykonovskoi letopysy. II. Tak nazyvaemaia Tsarstvennaia knyha. S. 303–532.

28. Yanko M.P. Toponimichnyi slovnyk Ukrainy. Kyiv : Znannia, 1998. 432 s.

29. Stryzhak O.S. Nazvy richok Zaporizhzhia i Khersonshchyny (Nyzhno-Dniprovske Livoberezhzhia). Kyiv : Naukova dumka, 1967. 126 s.

30. Luchyk V.V. Etymolohichnyi slovnyk toponimiv Ukrainy. Kyiv : VTs «Akademiia», 2014. 544 s.
31. Stateinyi spysok stolnyka Vasylyia Tiapkyna y diaka Nykyty Zotova, posolstva v Krym v 1680 hodu dla zakliuchenyia Bakchysaraiskoho dohovora. Odessa : v horod skoi typohrafiy, 1850. VI + 284 s.
32. Pohranychnaia karta Rossiskoi y Turetskoi Imperyy i Polshy. Sochynennaia po noveishym yzvestyiam pry Akademyy Nauk Adiunktom Ya.F. Shmytomъ. 1769. *Tsyfrova biblioteka istoryko-kulturnoi spadshchyny*. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00005307. (дата звернення: 19.01.2024).
33. Н. Podolskoi y Khersonskoi, Riad XXVII, lyst 9. URL: <http://freemap.com.ua/maps/trexverstovki/27-9.jpg>. (дата звернення: 19.01.2024).
34. Н. Khersonskoi y Podolskoi, Riad XXVIII, lyst 9. URL: <http://freemap.com.ua/maps/trexverstovki/27-9.jpg> (дата звернення: 19.01.2024).
35. Slovnyk hidronimiv Ukrainy / uklad. I.M. Zhelezniak ta in. Kyiv : Naukova dumka, 1979. 782 s.
36. Polishchuk L.B., Roslyi I.M. Mohyla-Mechetna. *Heohrafichna entsyklopediia Ukrainy*. Kyiv : Ukrainska Radianska Entsyklopediia, 1990. S. 379.
37. Н. Ekaterynoslavskoi. Riad XXVII, lystъ 14. URL: <http://freemap.com.ua/maps/trexverstovki/27-14.jpg>. (дата звернення: 13.01.2024).
38. Kashchenko A.F. Velykyi Luh Zaporozhskiy. Ekaterynoslav: typohrafiia Ekaterynynskoi zhel. dorohy, 1917. 106 s.
39. Hermohen. Tavrycheskaia eparkhyia. Hermohena, epyskopa Pskovskoho y Porkhovskoho, byvsheho Tavrycheskoho y Symferopolskaho. Pskov : Typohrafiia hubernskoho pravlenyia, 1887. 524 s.
40. Yelnikov M.V. Do lokalizatsii zolotoordynskoho horodyshcha Kinski Vody. *Muzeinyi visnyk*. 2009. № 9. S. 103–111.

41. Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy / Ukl. R.V. Boldyriev ta in. Kyiv : Naukova dumka, 1989. T. 3 (Kora – M). 552 s.
42. Moschee. *Etymologisches Wörterbuchdes Deutschen*. URL: <https://www.dwds.de/wb/etymwb/Moschee>. (дата звернення: 13.01.2024).
43. Mosque. *Etymoline – Online Etymology Dictionary*. URL: <https://www.etymonline.com/search?q=mosque>. (дата звернення: 01.03.2025).
44. Khvalkov I.A. The Colonies of Genoa in the Black Sea Region: Evolution and Transformation. Thesis submitted for assessment with a view to obtaining the degree of Doctor of History and Civilization of the European University Institute Florence, 2015. Vol. 1. 584 p.